DESPRE FOLOSIREA LITERELOR *Ă* ŞI *Î*

1. Se discută mult, în aceste zile, despre o eventuală reformă a ortografiei limbii române, care ar consta în reintroducerea literei *â* în multe cazuri în care, după regulile în vigoare astăzi, se scrie *î*. Printr-o asemenea reformă cuvintele respective s-ar apropia mai mult de etimoanele lor latine. Dacă scriem, de exemplu, *lână* în loc de *lînă*, etimonul acestui cuvînt, moştenit din latină, care este l a n a , apare imediat. Dar părerile sînt împărţite.

Academia Română a dorit să cunoască şi părerea unui observator din străinătate. Mi-a făcut onoarea să mă roage să mă pronunţ asupra chestiunii respective.

Ca să-mi pot face o idee clară în această controversă şi ca să pot urma tendinţele actuale, pare potrivit să arunc o privire asupra istoriei recente a ortografiei române.

Dar ortografia, se ştie, nu e altceva decît reproducerea în scris a limbii vorbite, a înşirării de sunete care constituie cuvintele şi frazele. De aceea, să începem cu puţină fonetică.

2. Există într-un număr limitat de limbi europene moderne, cu anumite variante între ele, un sunet vocalic special care a creat probleme ortografice.

Sunetul apare în română, de exemplu *sîn*, în rusă, de exemplu *syn* 'fiu', în turcă, de exemplu *sırt* 'spate'. Este produs cu o poziţie mai posterioară a limbii decît sunetul vocalic „i" (anterior, ca în rom. *vin*). O denumire potrivită e „*i* posterior". Foneticienii îl notează cu semnul „*ɨ*" (*i* barat) sau „ï" (*i* cu tremă). În polonă, de exemplu *syn* 'fiu', şi în ucraineană, de exemplu *syn* 'fiu', avem un sunet vocalic foarte asemănător. (Cf. A. Lombard, *La prononciation du roumain*, Uppsala, 1935, p. 122—124.)

Pentru reprezentarea în scris a sunetului „*ɨ* posterior", limbile menţionate care folosesc alfabetul latin, adică româna, polona şi turca, au litere diferite. Româna de azi îşi acordă luxul de a avea la dispoziţie două litere, echivalente între ele, create în acest scop, şi anume literele *ă* („*ɨ* din *a*"), de exemplu *român*, şi *î* („*ɨ* din *i*"), de exemplu *rîde*, *hotărî*; acum o sută de ani româna folosea şi o a treia literă, anume *ê* („*ɨ* din *e*"), de exemplu *vêná*, *vênt*, *mormênt*; în secolul trecut ea avea chiar şi o a patra, anume *û* („*ɨ* din *u*") de exemplu *adûnc* (astăzi scriem *vînă*, *vînt*, *mormînt*, *adînc*). Şi limba turcă redă sunetul ei cu o literă inventată dinadins pe baza literei *i*, anume „*i* fără punct"; polona foloseşte litera *y*.

3. Să ne concentrăm acum asupra ortografiei limbii române. Cele patru litere româneşti speciale—adică *ă*, *î*, şi vechile *ê* şi *û*—au în multe cazuri o raţiune de a fi (o motivare, o justificare) i s t o r i c ă, e t i m o l o g i c ă,

BDD-A12355 © 1992 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-10-30 05:54:19 UTC)

deoarece amintesc de cuvîntul (sau elementul) latin care stă la bază, lat. romanus, ridet, -ire, vena, ventus, monumentum, aduncus, în cele șapte exemple date. Să ținem minte că unul din ele, *î*, are și o justificare fonetică, dat fiind că sunetul „*i* posterior" (*ɨ*) e înrudit, fonetic vorbind — așa cum s-a spus deja —, cu sunetul „*i* (anterior)".

Principiul fonetic și cel istoric-etimologic apar în oricare chestiune de ortografie. Adeseori ele sînt conforme și nu apare nici o problemă. În alte cazuri ele nu pot fi puse de acord, unul opunîndu-se celuilalt. Atunci ne găsim înaintea unei probleme: să menținem oare scrierea de altădată, ca să nu fie ruptă tradiția, sau să adaptăm grafia la pronunțarea actuală? În anumite limbi ortografia are un caracter general mai istoric, de exemplu în franceză și în engleză. Francezii scriu și astăzi de exemplu *moi*, conform pronunțării din secolul XII, care era „moi̯" (ca forma românească *moi*, la pluralul din *moale*, rimînd cu rom. *doi*, *apoi* etc.), cu toate că pronunțarea a evoluat și că în zilele noastre, cu 800 de ani mai tîrziu, se spune „mua"; englezii persistă în scrieri ca de exemplu *knowledge*, ce reprezintă o pronunțare medievală, foarte îndepărtată de aspectul fonetic actual al acestui cuvînt, care este „noliğ" („ğ" = rom. *g* din *ger*); și limbile celtice sînt deosebit de conservatoare, de constante, în normele lor ortografice. Scrierea altor limbi moderne e mai fonetică. Recordul (printre limbile cu alfabetul latin) îl deține ortografia finlandeză (ajutată de faptul că în limba finlandeză lipsesc anumite sunete necunoscute în limba latină și, de aceea, nereprezentate în alfabetul latin, de exemplu „*i* posterior", „*e* posterior" ca în rom. *rău*, *ş*, *é* ca în rom. *cer*, *ğ*). Ortografia română modernă ocupă un loc intermediar.

4. Din cele două principii ortografice, cel fonetic e, firește, cel mai natural. Este și cel mai ușor de aplicat. Căci cu celălalt, cel istoric, apar diferite dificultăți: (1) O cunoaștere sigură a etimologiei cuvintelor e necesară, ca și a modului de a reprezenta cuvintele străine sau de origine neclară. De pildă, în românește, modul de a reprezenta anumite sunete din limba veche slavă nu e așa de evident. Hasdeu, în venerabila sa operă lexicografică *Etymologicum magnum Romaniæ*, publicată de Academia Română, scrie de exemplu (în vol. I, 1886, la p. XXV, XXIV, XXVII, XXIX), *gândi*, *respândi* cu *â*, dar *rînd*, *desăvîrșire* cu *î*; vocala de bază, este, respectiv, magh. *o*, v. sl. *ǫ*, *ę*, *ŭ*. (2) Cu o grafie de altădată apare inevitabil chestiunea: dacă ne întoarcem înapoi în timp, unde să ne oprim? Să ne întoarcem înapoi cu 5 secole? sau cu 10? sau cu 20, adică, în cazul limbilor romanice, pînă la latină? Principiul istoric ne-ar putea duce la absurd; de exemplu, începutul imnului național francez, al *Marseliezei*, ar deveni, cu aspectul grafic (pentru fiecare cuvînt) de acum două mii de ani: „ambulamus, infantes de illam patriam"! (3) Există și cazuri în care principiul istoric e aproape inaplicabil; de exemplu cum să scriem, în mod etimologic, cuvîntul românesc *stîlp*, care provine din cuvîntul vechi slav *stlŭpŭ*?

Reformele ortografice au fost făcute, în general, în cele mai multe limbi, conform principiului fonetic: scrisul a fost apropiat de vorbirea actuală, de pronunțarea de azi, chiar dacă această apropiere înseamnă o îndepărtare față de etimologie. Tendința spre luarea în considerare din ce în ce mai mare a pronunțării actuale e clară și indiscutabilă.

BDD-A12355 © 1992 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-10-30 05:54:19 UTC)

5. În țările românești din secolul trecut situația era cam specială. Acolo, atunci, alfabetul chirilic, întrebuințat vreme de sute de ani, a fost înlocuit cu alfabetul latin; această înlocuire reprezenta o apropiere de Occident, de limbile surori. Dar alfabetul latin posedă, firește, numai literele care sînt necesare pentru scrierea limbii latine clasice, nu și cele necesare pentru reprezentarea sunetelor inexistente în latină, ca sunetele specific românești. De aceea, în țările românești, s-au păstrat, întîi, literele chirilice respective; acestea au fost introduse în seria literelor latine. A rezultat un alfabet mixt.

6. Acel alfabet mixt nu a putut satisface mult timp. Printr-o reformă ulterioară, ultimele resturi ale alfabetului chirilic au fost eliminate și înlocuite cu litere din alfabetul latin înzestrate cu semne diacritice, anume accente (cel ascuțit și cel circumflex, împrumutate din franceză), semicercul (folosit uneori pentru indicarea caracterului scurt al unei vocale latine) și sedila (adăugată în Franța în anul 1529, la litera *c*, pentru indicarea pronunțării ca „s" a acestei litere); litera care să poarte semnul a fost aleasă conform etimologiei, în cuvinte (sau elemente) moștenite din latină: *é, ó; â, ê, î, û; ă, ĕ, ĭ, ŭ; ḑ, ș, ț*. S-a scris, de exemplu, *séră*, din lat. sera, *póte* pote(s)t (diftongii „ea" și „oa" din limba română au fost reproduși cu ajutorul accentului ascuțit); *lână* lana, *câmp* campus, *înger* angelus, *vênt* ventus, *avênd* habendo, *tênĕr* tener, *rîde* rīdet, *rîu* rivus, *în* in, *hotărî* (vine dintr-un radical împrumutat +) -ire (accentul circumflex a fost rezervat sunetului „*î* posterior"); *casă* casa, *adevĕr* a d-d e-v erum, *numĕr* numerus, *răsare* resalit, *fiĭ* filii, *fiŭ* filius; *ḑice* dicit, *și* sic, *ține* tenet (cuvinte care se scriu astăzi *seară*, *poate*; *lină*, *cîmp*, *înger*, *vînt*, *avînd*, *tînăr*, *rîde*, *rîu*, *în*, *hotărî*; *casă*, *adevăr*, *număr*, *răsare*, *fii*, *fiu*; *zice*, *și*, *ține*). S-a scris și, de exemplu, *îmi*, unde î reprezintă un „zero" latin, etimonul fiind lat. m(ĭ h)i.— În cuvinte nemoștenite (de origine nelatină), sunetul „*î* posterior" a fost redat în general prin litera *î*: *dobîndă*, *stîlp*, *sfînt* (împrumutate din vechea slavă). — Toate acele grafii de altădată pot fi studiate de exemplu în opera citată a lui Hasdeu.

7. Litera *â* a fost recomandată numai în puține cazuri, mai ales în patru forme din verbul *a fi*, anume (1) (*eu*) *sînt*, (2) (*noi*) *sîntem*, (3) (*voi*) *sînteți*, (4) (*ei*) *sînt*; adjectivul *adînc*, cu *adîncime* etc., ocupă un loc special. (Noi, astăzi, scriem: *sînt*, *sîntem*, *sînteți*, *sînt*, *adînc*.)

Grafia (*ei*) *sînt* sau *sunt* arată foarte latină; Cicero și Cezar scriau numai așa, *sunt*. Provine oare forma românească din forma latină citată? Nu este așa de simplu.

În cele patru funcții verbale, latina are respectiv sum sumus estis sunt. Formele românești respective din secolul XVI sînt următoarele: (1) *săntu/săntu/sîntu*, (2) *sem/săm*, sau (spre sfîrșitul secolului) *săntem/sîntem/sintem*, (3) *seți/set/siți*, sau (spre sfîrșitul secolului) *săntețĭ/sînteți/sînteți*, (4) *sănt/săntu/sînt*. Evoluția de la latină la română e încurcată; lingviștii au discutat mult istoria morfologică a verbului *a fi*. Formele 2 și (mai ales) 3 au fost complet refăcute; tradiția a fost ruptă. În limba română din prima epocă formele cu vocala *u* nu apar; scrierea cu *ă*, sau (mai ales înaintea grupului *nt*) cu *i*, ne orientează spre „*î* posterior", nicidecum spre *u*; grafiile cu *î* apar devreme.

BDD-A12355 © 1992 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-10-30 05:54:19 UTC)

În secolele mai recente, forma (*ei*) *sunt* are, repet, un aspect foarte clasic. Dar este în parte o iluzie, o aparență înșelătoare. Toată această serie de patru forme are un caracter dublu. Pe de o parte, ele au fost introduse în limba cultă de școala latinistă din secolul XIX (v. *Dicționarul limbii române* al Academiei, s.v. *fi*, p. 113 b; *Gramatica limbii române* a Academiei, vol. I², 1966, p. 280); prin acest *u* școala menționată a vrut să ne amintească de formele latine clasice *sunt* și *sumus* (a fost propusă pentru limba română și forma complet latină (*eu*) *sum*). Pe de altă parte, acel *u* caracterizează variante interesante care se găsesc în dialectul anumitor regiuni din România modernă; nu e imposibil ca acele variante să provină dintr-o tradiție cu origini în antichitatea tardivă. Dar cele patru forme din limba română standard, cu sunetul „*i* posterior", sînt forme refăcute, create în limbajul popular, probabil în evul mediu, prin influența conjunctivului, care avea în latină formele s i m s i m u s s i t i s s i n t.

Adjectivul pe care noi îl scriem *adînc* (Hasdeu scrie *sîntem*, cu *î*, dar *adânc*, cu *â*; v. *op. cit.*, vol. I, p. XXVII și col. 261) reprezintă un caz foarte rar și nu cu totul clarificat de lingviști. A trecut oare cumva *u* latin la „*i* posterior"? (Forma verbală *mănînc* m a n d u c o oferă un caz asemănător, dar nu identic.) Dat fiind că italiana are adjectivul *adunco*, cu *u*, este greu de presupus, lîngă forma clasică a d u n c u s, existența unei forme latine neatestate *a d i n c u s.

Formele românești *sunt-em -eți*, cu *u*, din limba generală (standard) au avut un anumit succes; se văd și se aud și în zilele noastre. Dar trebuie recunoscut că au un caracter artificial, că nu reprezintă o tradiție, o moștenire, un patrimoniu, ci, mai degrabă, sau un latinism (parțial), sau un regionalism. De fapt, *sunteți* e abia mai latin decît *sînteți*. Dimpotrivă, concurentele lor cu „*i* posterior" își au obîrșia în româna din prima epocă, probabil chiar și în latina tardivă.

Înainte de a părăsi pe *sîntem* și *sînteți* (*sâ-, sû-, su-*), să considerăm accentuarea. Oricum ar fi vorbită și scrisă prima lor silabă, cele două forme se accentuează sau pe această silabă, sau pe silaba următoare; acel contrast e cunoscut și prin cele două accentuări ale formelor corespunzătoare din alte verbe, ca de exemplu *rămînem -eți*, *ținem -eți*, *(a)părem -eți*/ *(a)părém -éți*. Dar există o deosebire între prezentul verbului *a fi* și cel al celorlalte verbe citate: lîngă *rămînem -eți* etc. avem infinitivul *rămineá*/ *rămíne*, *ținеá*/*tíne*,*(a)părеá*/*(a)pâre*, care ne permite să constatăm dacă verbul respectiv este unul din cele care aparțin conjugării de tipul *-eá* sau unul din cele care aparțin celei de tipul *-e*. Aceste două conjugări se deosebesc numai la patru forme verbale: cea în *-eá* are de exemplu *tăcém tăcéți* la prezent și *tăceá tăcére* la infinitiv (scurt și lung) (din lat. t a c ē m u s -ē t i s -ē r e), pe cînd cea în *-e* are, la formele corespunzătoare, de exemplu *fácem -eți* și *fáce*/*fácere* (din lat. f a c ĭ m u s -I t i s -ĕ r e); la toate celelalte forme verbale (la prezent *tac -i -e* și *fac -i -e* etc. etc.) cele două conjugări se confundă. Formele *sîntem -eți* nu aparțin, firește, conjugării în *-i*, așa cum s-ar putea crede judecînd numai după formele care le servesc de infinitiv (scurt și lung), anume *a fi* și *fire*. Ne întrebăm dacă formele *sîntem* și *sînteți* aparțin conjugării în *-eá* (ceea ce ar da accentuarea pe terminație, *sîntém -éți*) sau celei în *-e* (ceea ce ar da accentuarea *sîntem -eți*). Probabil că răspunsu[illegible]ne verbale de tipul *-eá*/*-e* [illegible] cele două con-

BDD-A12355 © 1992 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-10-30 05:54:19 UTC)

jugări nu apare. — La întrebarea „care din cele două accentuări din *sîntem -eți* e preferabilă, deci meritată să fie considerată normativă?", scrierea din texte nu ne dă răspunsul; scrisul nu arată accentul. Singurul argument ni-l pune la dispoziție frecvența: în limba standard de azi accentuarea pe a doua silabă pare să fie cea mai folosită [1]. Gramatica Academiei (vol. I, p. 279) dă în primul rînd *sîntém -éți* și în paranteză varianta *sîntem -eți*.

8. Cu vremea, vechea ortografie, de acum un secol, a fost simțită ca nesatisfăcătoare. S-a recunoscut, între altele, că folosirea a patru litere, *â*, *ê*, *î* și *û*, pentru scrierea unui singur sunet vocalic, a „*i*-ului posterior", este cam mult (fac aici o rezervă pentru *u* din formele verbale discutate, respectat de multe persoane culte). Printr-o reformă din 1904 literele *ê* și *û* au fost suprimate. Din cele două care au rămas, s-a acordat preferință literei *î*. S-a suprimat și litera *ĕ*: sunetul „*e* posterior" a fost scris peste tot cu *ă*: *adevăr*, *număr*, cu *ă*, ca în *casă*.

Diferite modificări au fost sugerate, între alții, de A. Lambrior și H. Tiktin. V. de exemplu cartea lui Tiktin *Rumänisches Elementarbuch*, Heidelberg, 1905, p. 16—17.

Regulile ortografice votate de Academie în 1932 și decretate de Ministerul Instrucțiunii în același an au stabilit că „*i* posterior" e scris cu *î* în două cazuri: (1) la începutul unui cuvînt, exemplu *în-*, *îm-* și *în-* (prima silabă a nenumărate cuvinte, de exemplu *împărat*, *împlini*, *înainte*, *încă*, *începe*, *înger*, *îngust*), și în compuse ca *neînsemnat*, *preaînalt*, *a subîmpărți*; și (2) în verbele în *-ri* cu derivatele lor, exemplu *hotărî*, *hotărîtor*, *urît*, *chiorîș*; dar cu *â* în toate celelalte cazuri, exemplu *lână*, *vânt*, *sânt*, *râde*, *român*, *sfânt*. Regulile pot fi studiate în detaliu în: S. Pușcariu și T. A. Naum, *Îndreptar și vocabular ortografic*, Editura „Cartea românească", 1932.

Reforma aceea reprezenta, în multe cazuri, o respectare a principiului istoric-etimologic, o apropiere a ortografiei de aspectul cuvîntului de origine, ca în *lână* l a n a, *român* r o m a n u s, *în* i n, *împărat* i m p e r a t o r, *înainte* i n - a - b - n t e, *hotărî* - i r e. Dar în alte cazuri reforma reprezenta, dimpotrivă, o nerespectare a acestui principiu, ca în *înger* a n g e l u s, *îngust* a n g u s t u s, *strânge* s t r i n g e r e, *sân* s i n u s, *râde* r i d e t, *râu* r i v u s, *vânt* v e n t u s, *adânc* a d u n c u s, ca și în cuvinte de origine străină de exemplu *stâlp*, *sfânt*. Noua ortografie a vrut să țină seama în același timp și de principiul istoric, și de necesitatea de a formula o regulă cît mai simplă, ușoară. A vrut să îmbine cît se putea de mult principii diferite, fără să fie neglijat nici unul, nici altul.

Reforma din 1932 a marcat o dată importantă în istoria ortografiei românești: regularizarea a devenit mai strictă, deciziile oficiale mai ascultate, și mai bine intrate în conștiința publică. Încă în excelentul dicționar al lui I.-A. Candrea, care formează prima parte a volumului *Dicționarul enciclopedic ilustrat „Cartea Românească"* de Candrea-Adamescu, din 1931,

[1] Despre istoria formelor verbului *a fi*, v. Alf Lombard, *Le verbe roumain, étude morphologique*, Lund, 1954—1955, p. 704—733; despre formele prezentului folosite în secolul XVI, v. p. 713—714; despre evoluția acestor forme, v. p. 718—721; despre ortografia lor, v. p. 733 și cf. p. 1128—1129; despre formele cu *su-*, v. p. 721; despre confuzia între conjugările în *-ed* și în *-e*, v. p. 908—912. Despre aspectul actual al formelor verbului *a fi*, cu variantele, v. A. Lombard și C. Gădei, *Dictionnaire morphologique de la langue roumaine*, Lund și București, Editura Academiei, 1951, p. 11 91. Despre întreaga evoluție a verbului *a fi*, v. A. Rosetti, *Istoria limbii române*,

BDD-A12355 © 1992 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-10-30 05:54:19 UTC)

autorul urmează în parte principiile lui personale : scrie de exemplu *lînă, înger, rîde, român* (grafii care vor fi lege mai tirziu, în 1953 și 1965).

9. Dar foneticienii severi nu erau mulțumiți cu regulile din 1932 ; compromisurile nu erau pe gustul lor. Două litere pentru același sunet în loc de patru însemnau, e drept, un pas înainte ; dar scopul va fi atins, după ei, abia cînd „*i* posterior" va fi scris peste tot cu aceeași literă. Pentru reprezentarea în scris a sunetului respectiv trebuia acum să se facă și ultimul pas, de la două litere la una singură. Dar care din cele două litere existente, *â* și *î*, să fie aleasă ? Desigur, litera *î*, căci ea subliniază înrudirea cu „*i* anterior" (*i* propriu-zis) și este, prin urmare, superioară celeilalte din punct de vedere fonetic. Să scriem, deci, nu numai — ca înainte — *în, hotări, înger*, ci și *lînă, vînt, romîn*. Punctul de vedere istoric-etimologic — care înainte era sacrificat în favoarea sistematizării numai în anumite cazuri, ca în *înger, rîde* (cf. lat. angelus, ridet) — a fost atunci sacrificat complet. Litera *î* a fost generalizată. Așa era scris atunci „*i* posterior" în toate cazurile, oricare ar fi originea cuvîntului. De atunci înainte, oricare altă literă cu circumflex era exclusă din alfabetul limbii române. (Numai în cîteva nume de familie a fost admisă păstrarea scrierii tradiționale cu *â*, de exemplu *Gîdei*.) Aceasta a fost hotărîrea din 16 septembrie 1953 [2]. Ea a marcat victoria totală a „școlii" fonetice. — Cît despre cuvintele nemoștenite, străine, ele nu mai ridicau nici o problemă. Deoarece reforma nu ținea seama deloc de etimologie, se oferea posibilitatea de a scrie fără vreo ezitare și cuvintele împrumutate (de origine nelatină) ; regula e cît se poate de simplă și grafii oficiale ca *stîlp* și *sfînt* deveneau cu totul naturale.

10. S-ar fi putut scrie atunci necrologul literelor *â, ê* și *û*. Ultimele două nu au avut viață lungă. Dar au contribuit la familiarizarea publicului cu accentul circumflex și cu rolul lui de simbol al sunetului „*i* posterior". În această funcție a devenit o trăsătură caracteristică a limbii române scrise.

Reforma a mers în etape : de la etapa *â ê î û* ne-a dus la etapa *â î*, iar de la aceasta la etapa *î*. Cele trei concurente erau eliminate. Nu se putea merge mai departe.

Fără îndoială. Dar se putea merge înapoi. Litera *â* va cunoaște o reînviere. Regula din 1953 include o serie de cuvinte deosebit de sensibile din punct de vedere semantic, și anume cele care se scriau pînă atunci (și astăzi se scriu) *România, român, românesc, româncă, a românizа* etc. S-a constatat că regula fatală din 1953 era prea rigidă, prea „rücksichtslos". Familia de cuvinte menționată conține o idee sacră, care merită considerații speciale, o idee prin care aceste cuvinte nu pot fi tratate cu severitatea regulilor obișnuite : originea lor e numele mamei noastre a tuturora, *Dea Roma*. Grafia *român* etc., cu *â*, constituia un omagiu adus originilor latine ale limbii, ca și memoriei lui Traian.

Român cu *â* și *romîn* cu *î* sună la fel ; dar, de fapt, scrierea cu *î* nu arată bine. Tradiționaliștii au putut accepta, cu vremea, cu ezitare, litera

[2] Hotărîrea aceasta a intrat în vigoare la 1 aprilie 1954, în învățămîntul superior ; în restul învățămîntului valabilitatea ei a început cu anul școlar 1955—1956. V. revista LR, II, 1953, nr. 5, p. 13—15 ; din cele 16 puncte ale hotărîrii, folosirea generală a literei *î* constituie întîiul. Aplicar[illegible] în 1953 de Institutul de Lingvistic[illegible]

BDD-A12355 © 1992 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-10-30 05:54:19 UTC)

î de exemplu în *vînt*, mai tîrziu și în *lînă*, în ciuda etimologiei care este cu vocala *e* (v e n t u s) sau cu *a* (l a n a); dar a venit ziua cînd grafia *romîn*, cu *î*, a fost considerată prea sfidătoare. S-a simțit, cu vremea, că trebuie făcută o rezervă pentru cuvîntul *român* și familia lui. Așa a fost și decis oficial; printr-o hotărîre nouă, din 1965, s-a stabilit că cuvintele *român* etc., de atunci înainte, se scriu așa, cu *â*, conform etimologiei; în toate celelalte cazuri va fi menținută litera *î* (v. *Îndreptar ortografic, ortoepic și de punctuație*, publicat de Academie în 1965; nouă ed., 1971) [3].

Schema următoare dă o vedere de ansamblu a ultimelor decrete referitoare la alegerea dintre *â* și *î*:

	l a n a	r o m a n u s	r i d e t
pînă în 1904:	â	â	i
anii 1904—1953:	„	„	â
anii 1953—1964:	î	î	î
începînd cu anul 1965:	„	â	„

11. Astăzi, în 1992, se discută altă reformă eventuală: anumiți specialiști competenți au propus să meargă și mai departe pe calea întoarsă: se recomandă reintroducerea literei *â* pe o scară mai mare, mai mult sau mai puțin după legea din 1932.

Exemplele de mai sus au arătat că grafia din 1965 este conformă etimologiei în m u l t e c a z u r i, și anume în cuvintele care provin dintr-o formă latină cu vocala *a*: litera *â* din *lână, câmp, târziu* (scrise azi *lînă, cîmp, tîrziu*) are drept bază litera de origine a acestor cuvinte, care este *a*; chiar în cele patru cuvinte, în care *a* latin a dat în română diftongul „*i* posterior + *i* asilabic", grafia *câine, mâine, mâini, pâine* (scriem astăzi *cîine, mîine, mîini, pîine*) redă în mod cît se poate de fidel aspectul latin c a n i s, m a n e, (pl. din *mînă*) m a n u s, p a n i s. Dar în m u l t e a l t e c a z u r i scrierea cu *â* nu ar avea drept consecință nici un fel de conformitate cu etimologia, și anume: (1) în cuvintele (sau elementele) care provin dintr-un cuvînt latin (sau un element latin) cu altă vocală decît *a*, ca de exemplu *rîde, rîu, (hotăr)îi, vînt, vînă, mormînt, (av)înd, adînc*, în care vocala românească vine dintr-un *i*, *e* sau *u* latin; singurul fel, atunci, de a proceda etimologic, de a relatiniza scrierea modernă, ar fi de a păstra litera *î* și de a reintroduce, în același timp, literele *ê* și *û* din epoca pre-hasdeiană — dar o astfel de soluție pare că nu e în intenția nimănui (de ce, atunci, să nu reîncepem să scriem și *sêră, pôte, adevêr, ḑi, iubesce, Bucuresci* etc.? chiar dacă am face acest pas enorm îndărăt, ar mai rămîne nerezolvată problema reprezentată de *sfînt, stîlp*); (2) în cuvintele (elementele) nemoștenite din latină, ca *dobîndă, sfînt, stîlp*.

Superioritatea fonetică a literei *î* a fost recunoscută de mult. Apare prin faptul că, la o epocă în care „*i* posterior" era reprodus în română prin 2, 3 sau 4 litere, litera *î* a fost aleasă (în principiu) pentru nenumăratele

[3] Revista „Limba română", publicată de Academie și citată mai sus, își scrie numele așa, cu *â*, pînă la numărul 5 din anul II, 1953, ca și începînd cu numărul întîi din anul XIV, 1965; la fel în text peste tot unde apar cuvîntul respectiv și derivatele lui. În intervalul dintre aceste două dă[illegible], ea se numește „Limba română".

BDD-A12355 © 1992 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-10-30 05:54:19 UTC)

cuvinte a căror origine este sau nelatină (nemoștenită ; exemplu *dobîndă*), sau neclară (exemplu *întîmpla*), sau necunoscută, sau cu un „zero" latin (exemplu *îmi*).

Să nu uităm că sunetul „*i* posterior" vine dintr-un *a*, *e* sau *i* latin, arareori dintr-un *o* sau *u* latin (*fîntînă*, *adînc*) sau dintr-un „zero" latin (*îmi*) ; și că vine și din diferite sunete nelatine. În aceste condiții, cum trebuie scris în mod etimologic acel sunet ? Întrebarea e grea nu numai dacă o adresăm unui lingvist care cunoaște bine evoluția limbii, deoarece răspunsul „cu 5 (6) litere deosebite" nu poate fi acceptat. Devine și mai grea dacă e adresată unui nelingvist. Căci trebuie să găsim o soluție care

să fie simplă,

să constituie o regulă ușor de formulat, de înțeles, de aplicat, de reținut,

să satisfacă pe foneticienii severi, adică să realizeze (sau cel puțin să se apropie de) idealul „un sunet — o literă",

să satisfacă pe tradiționaliști, adică să nu șocheze pe istoricii severi, etimologiștii severi.

În comparație cu această problemă, cvadratura cercului pare a fi un joc de copii.

În situația de față este necesar să sacrificăm ceva, să renunțăm la una din condiții. Dar la care ? La care este cel mai ușor de renunțat ? Singurul răspuns posibil este : la ultima condiție, adică la cea la care au renunțat cei ce, acum cîteva generații, s-au împăcat cu grafii ca *vînt* (*vânt*) sau *zic*, cu toate că istoria, etimologia, tradiția cereau imperios literele *ê* (*e*) și *d̦* (*d*). Cu alte cuvinte : să sacrificăm etimologia. Soluția poate fi simțită ca dureroasă pentru mulți, dar alta nu văd. O justificare detaliată a acestei aserțiuni, adică o enumerare a tuturor factorilor de caracter „pro" și „contra", și o cîntărire a acestora, ar însemna, în mare parte, doar o reiterare de lucruri constatate mai sus. Este preferabil să încercăm aici să prevenim principalele obiecții posibile ale tradiționaliștilor.

Este adevărat că *î* din *lînă* și *vînt* nu corespunde etimologiei latine a acestor cuvinte. D a r :

(1) Evoluția prin care vocala accentuată din lat. l a n a și cea din v e n t u s au dat în română același sunet vocalic ca cea din r i d e t este ineluctabilă. Legile fonetice au un caracter biologic, sînt un fel de legi ale naturii și nu pot fi schimbate, oprite sau eludate.

(2) Litera *î* din *lînă* și *vînt* nu e mai nelatină decît *z* din *zic*, decît cele două *e* din *einei*, nici decît *r* din *fir*. Și nimeni nu a propus în zilele noastre, pe cît știu eu, să fie introdusă vreo grafie latinizantă care să arate etimoanele lat. d i c o , q u i n q u e și f i l u m (străbunicii românilor de azi, latiniști buni, scriau primul cuvînt cu „*d* cu sedilă").

(3) În cele trei cuvinte românești care provin din l a n a , v e n t u s și r i d e t avem un sunet vocalic absolut identic, deci unul singur, nu două sau trei. Avem un sunet consonantic, unul singur, la începutul cuvintelor *zic* și *zel* ; avem unul singur în *einei* și *cer* ; avem unul singur în *fir* și *rău*. Dacă folosim aceeași literă în *zic* ca în *zel*, în *einei* ca în *cer*, în *fir* ca în *rău*, de ce să facem o distincție între *lînă*, *vînt* și *rîde* ?

(4) Dacă vrem ca grafia să țină seama de etimonul cuvintelor românești de origine „transparentă" ca *lînă*, *vînt*, *rîde* etc., atunci logica cere ca ea să țină s[illegible]nsparentă"

BDD-A12355 © 1992 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-10-30 05:54:19 UTC)

sau străină (sînt multe!), ca (*a se*) *întîmpla* (etimologia lat. **intemplare* e nesigură, discutată), *stîlp*, *sfînt* etc. etc. Cum să le scriem, în mod etimologic satisfăcător, pe toate acestea? E drept că poate provoca o suferință unui istoric sau unui patriot de a constata cît de des limba s-a îndepărtat de originile ei latine și s-a lăsat ispitită de elemente străine (nelatine); poate fi dureros pentru ei ca grafia să le amintească la fiecare pas, cînd citesc sau scriu, de acele schimbări, de acele incursiuni peste hotare, de acele noutăți, de acele sute și sute de barbarisme. Dar istoria în general, deci nu numai aceea a limbii și nu numai aceea a României, e plină de fapte care ar putea șoca un observator modern riguros. Trebuie recunoscut, în cazul limbii române, că inconvenientele practice și fonetice ale unei reforme ortografice consecvente, realizate pe scară mare, ar cîntări mai greu decît avantajele istorice-etimologice.

12. În concluzie, hotărîrea din 1965, în vigoare acum, îmi pare bine făcută și acceptabilă și astăzi; nu merită, cred, să fie schimbată. În cazuri în care respectul față de o pronunțare actuală bine înrădăcinată e incompatibil cu respectul față de etimologie — cu alte cuvinte, cînd principiul fonetic și principiul etimologic nu pot fi puse de acord unul cu altul —, legea din 1965 lasă pe primul, cel fonetic, să decidă, ceea ce îmi pare o metodă corectă. Așa au procedat, în general, „post-hajdeienii" care, în cursul ultimilor o sută de ani, au reformat ortografia românească; așa a evoluat scrierea și în cele mai multe limbi moderne (e drept, relativ puțin în franceză și engleză) și s-a aflat că metoda funcționează bine. — În ce privește scrierea cuvîntului *român* și familia lui, ea constituie o anomalie, o concesie acordată etimologiei, o excepție, o „favoare". Dar merită să fie păstrată, cazul acesta fiind cu totul special.

Menținerea literei *î* (în afară de cuvîntul *român* etc.) are avantaje fonetice clare: (1) este conformă principiului fonetic natural după care un sunet dat trebuie scris peste tot cu aceeași literă (eventual cu același grup de litere); (2) subliniază înrudirea sunetului „*î* posterior" („î") cu sunetul „*i* anterior" („i"). — Din punct de vedere istoric se poate nota că litera *î* amintește în anumite cazuri de etimologie (exemplu *vîde*, *vîu* etc. etc.); o grafie acceptabilă care să amintească în toate cazurile de originea cuvîntului respectiv e inimaginabilă. — Din punct de vedere morfologic se poate constata că litera *î* reprezintă, față de *i*, în flexiunea anumitor cuvinte, alternanța vocalică *î/i*, adică subliniază înrudirea morfologică de exemplu a formelor (*eu*, *ei*) *vînd*, *să vîndă*, *vîndut* etc. cu formele (*el*) *vinde*, (*tu*) *vinzi*, (*a*) *vinde* etc. și a formelor de singular *cuvînt*, *vînă*, *sfînt* etc. cu formele corespunzătoare de plural *cuvinte*, *vine*, *sfinți* etc. Dar dat fiind numărul mare, în morfologia limbii române, al alternanțelor vocalice de tipul *masă/mese*, *floare/flori*, acest argument din urmă nu cîntărește greu.

Cît despre cele patru forme discutate ale verbului *a fi*, mă simt nesigur: să acordăm preferință lui *î* (eventual lui *â*) sau lui *u*? Aș crede că nu există, nici în acest caz, motive suficiente ca să schimbăm starea actuală; adică propun să menținem pe *î*, și să scriem și să spunem (*eu*) *sînt*, (*noi*) *sîntem*, (*voi*) *sînteți*, (*ei*) *sînt*; aceste forme sînt cele care reprezintă cel mai bine tradiția românească. — În pronunțarea formelor *sîntem* și

BDD-A12355 © 1992 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-10-30 05:54:19 UTC)

sînteți, accentuarea pe terminație merită să fie recomandată, dar accentuarea pe prima silabă poate fi acceptată ; nici una, nici alta nu e greșită.

Dacă scriem (1) *lână*, (2) *vânt*, (3) *râde*, cu *â*, tradiția cuvintelor latine l a n a , v e n t u s , r i d e t e respectată numai în p r i m u l din cele trei cazuri. Dacă scriem *lină*, *vînt*, *rîde*, cu *î*, e respectată numai în a l t r e i l e a ; dar tradiția fonetică e respectată în toate cele trei. Dacă scriem *lână* cu *â*, *vênt* cu *ê*, *rîde* cu *î*, ca acum o sută de ani, nu respectăm faptul că sunetul e același în cele trei cazuri, cu toate că originile sînt diferite. Între aceste trei posibilități, *â â ă*, *î î î* și *â ê î*, alegerea îmi pare ușoară. În 1953, cînd ortografia oficială a trecut de la două litere, *â* și *î*, la una singură, a și fost aleasă, cu drept cuvînt, litera *î* pentru reprezentarea generală a sunetului respectiv.

Pare că nu ne putem apropia de scop mult mai mult decît au putut reformatorii din 1953 și 1965. Primii au generalizat folosirea literei *î* ; cei din 1965 au introdus cu tact o rezervă de caracter tradiționalist. Eu personal votez, în concluzie, pentru *statu-quo*. Totuși mă bucur că am avut ocazia să studiez aici problema întreagă, sub diferitele ei aspecte. Dacă expunerea studiului meu poate fi de interes și pentru alții, ca o contribuție la discuție, mă bucur și mai mult.

Mai—iunie 1992

Lund (Suedia)

BDD-A12355 © 1992 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-10-30 05:54:19 UTC)